

CETINJSKI FILOLOŠKI DANI II

Urednik

Novica Vujović

Uređivački odbor:

Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje

Stjepan Damjanović, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb

Mark L. Grinberg, Univerzitet u Kansasu, SAD

Aleksandar Radoman, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje

Milan Marković, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje

Sanja Orlandić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje

Milica Lukić, Filozofski fakultet, Sveučilište J. J. Štrosmajera, Osijek

Endru Baruh Vahtel, Američka akademija nauka i umjetnosti

Irena Jaros, Filološki fakultet Univerziteta u Lođu, Poljska

Recenzenti:

Ranko Matasović, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb

Milorad Nikčević, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje

Hasnija Muratagić-Tuna, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu

Emil Tokaž, Šleski univerzitet u Katovicama

Ljiljana Pajović-Dujović, Filološki fakultet UCG, Nikšić

Džon Koks, Državni univerzitet Ševerne Dakote u Fargu, SAD

Anita Peti-Stantić, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu

Sibelan Forester, Svartmor koledž u Filadelfiji, SAD

Tina Varga-Oswald, Filozofski fakultet, Sveučilište J. J. Štrosmajera, Osijek

Nenad Vujadinović, Fakultet umjetnosti UDG, Podgorica

Cetinjski filološki dani II

zbornik radova s naučnoga skupa održanog na Cetinju
10–12. septembra 2019.

I sesija:

Južnoslovenski jezici u prošlosti i sadašnjosti

II sesija:

Južnoslovenski književni kanon i balkanski kulturni supstrati

Cetinje, 2021.

**JUŽNOSLOVENSKI JEZICI
U PROŠLOSTI I SADAŠNJOSTI**

Mark L. GRINBERG (Lorens, SAD)

Univerzitet u Kansasu

mlg@ku.edu

BIVŠA JUGOSLAVIJA KAO RASKRŠĆE JEZIČKIH ZAJEDNICA I NEKE PARALELE NA NJENOJ PERIFERIJI

In a short article in *Zeitschrift für Balkanologie* 1989, the late Professor Eric P. Hamp (1920–2019) sketched an idea about Yugoslavia as a „crossroads of Sprachbünde“. These included the Carpathian, Pannonian, Eastern Alpine, Dalmatian Adriatic, Illyrian, West Middle Balkans, and the Aegean zones as more focused and precise subzones of contact change in addition to the more familiar Balkan Sprachbund. In the paper are treated some parallels between two peripheral South Slavic zones: one at the intersection of Slovene, Croatian, German, and Hungarian (Hamp’s Pannonian Sprachbund) and the other at the intersection of Montenegrin and Albanian (which Hamp preferred not to define, though he hinted that it might fit into his as yet vaguely identified „Illyrian“ Sprachbund). Hamp notes the feature of free distribution of vowel length in the words as a Pannonian Sprachbund feature as a „natural bridge to Czech and Slovak“. Here we shall discuss the extent to which such features are the result of inherited structural tendencies and how much to the dynamics of contact.

Referat posvećujem uspomeni velepoštovanog pokojnog profesora Erika Hempa koji je umro ove godine, 17. februara 2020. godine, dvije godine prije dopunjenog jednog stoljeća. Profesor Hemp je bio istaknut poznavalac indoeuropske lingvistike, keltologije, etimologije, poredbene lingvistike, kao i jezika američkih staroselaca. Vodio je terenska istraživanja kroz mnogo godina sa govornicima albanskih dijalekata, uključujući eksklavu Arbëresh u Italiji. Pisao je o slovenskim jezicima kao i o slovenskim i neslovenskim jezicima u balkanskoj

jezičkoj zajednici. Imao sam čast da sam magistrirao na Univerzitetu u Čikagu 1984. godine dok je bila na slavistici genijalna skupina profesora koja se bavila balkanskom lingvistikom. Osim mojeg mentora Zbigneva Golamba (Zbigniew Gołąb) bili su tu još Howard Aronson (Howard Aronson), Kostas Kazazis, Dorin Uricescu (Dorin Urişescu), kao i već spomenuti Erik Hamp. U ono vrijeme ta je skupina profesora nudila bogatu mogućnost da se mi studenti upoznamo sa problematikom balkanske lingvistike. Profesor Hemp je bio učestalo prisutan – predavao je formalno i neformalno o svojim temama i niko nije mogao ostati netaknut njegovim idejama i uvidom u kompleksnost lingvističkih pitanja. Kasnije, dok je profesor bio već duboko u mirovini, ostao je još stalno aktivan u radu. Sa mnom je telefonom diskutirao teme koje sam uz njegove rukopisne bilješke, kako je on sam želio, pretvorio u članke za publikacije. Poznat je po mnoštvu kratkih članaka koji su bili ponekad skice, ideje ili prijedlozi kao i članaka programske prirode. I njegov članak o raskršću jezičkih zajednica na Balkanu takve je, programske prirode. S obzirom na to, želio bih danas pokušati da analiziram neke od ideja u tom članku.

U svojoj raspravi objavljenj 1989. godine, *Jugoslavija kao raskršće jezičkih zajednica*, profesor Hemp predlaže osam „koherentnih“ područja unutar balkanske jezičke zajednice. Ukratko nabroja velika imena kao što su Peter Skok, Ećrem Čabej, Aleksandru Rosetti, Blaže Koneski, Božidar Vidoeski i Olivera Jašar-Nasteva, koja su najviše doprinijela ka jasnom određenju pojma balkanske zajednice. Sa druge strane piše da je Pavle Ivić bio prvi koji je odredio slovensku govoreću zonu Jugoslavije kao područje koje nije „konzistentno jednobojno“ („does not emerge as a consistent monochrome“, str. 44). Na osnovi ovih pojmova Hemp određuje svoja predlagana područja, kao što kaže, induktivnom metodom. Njegovi areali su:

1. **Karpatski luk.** O tome arealu kaže najmanje, ali upućuje na Bernštejnov atlas i studije u zborniku Klepikove (Bernštejn, Klepikova, Udler 1976; Klepikova 1972).
2. **Istočni Balkan.** Za ovo područje kaže da ima svojstven sistem vokala sa pravougaonom strukturom, uključujući i poluglas u rumunskom i bugarskom. U vezi sa time tvrdi da takvi sistemi formiraju „prirodni most“ prema turskom jeziku. Spominje i promjenu *sk* u *št* ispred prednjega samoglasnika.

3. **Panonski areal.** Na ovom području prevladuje prozodija na razini riječi sa kontrastom po dužini kao i slobodna distribucija dužinskoga kontrasta. S tim u vezi tvrdi da se „srpskohrvatski“ grupira sa mađarskim jezikom i dalje da formira „naravni most“ prema češkom i slovačkom jeziku.
4. **Istočne Alpe.** Na ovom području su svojstveni vokalski sistemi sa četiri visine, što se pojavljuje i u slovenačkom i friulskom. Ta strukturna činjenica povezuje ovo područje sa bavarskim njemačkim dijalektima. Spominje relativno odsustvo svojstava koja su ukupna ostalim jugoistočnim europskim dijalektima.
5. **Dalmatinsko-jadranski areal.** Na ovom području se pojavljuju „veoma rezonantni vokali“ kao i venecijanska svojstva, što povezuje hrvatski jezik sa talijanskim. I ovđe ima malo balkanizama.
6. **Ilirija.** Albanski i srpski u regiji „Kosovo-Morava“ formiraju prelazni sistem sa obzirom na akcenat i deklinaciju. Naglašava da nema dovoljno podataka, ili barem da on, kao što tvrdi, nema dovoljno znanja o tome, za pravilno raspoređivanje bosansko-hercegovačkih i crnogorskih dijalekata u ovaj areal.
7. **Zapadni dio srednjega Balkana.** Na ovom području konvergiraju albanski, makedonski i grčki, definisani kao teritorija đe se nalaze i Armani. Ovđe su svojstveni zubni sliveni suglasnici, skupovi suglasnika sa nosnim i obaveznom zvučnošću; složeni glagolski oblici kao što je admirativ; te ujedinjenje morfosintaksa deiktičkih oblika sa određenošću.
8. **Egejski.** Ovđe Hemp izdvaja grčki koji nema mnogo balkanizama, npr. nema određenoga člana na kraju nego na ispred prve naglašene riječi imeničke fraze.

Ova slika odgovara Hempovoj sklonosti ka preciziranju jezičkih odnosa. U članku u časopisu *The Atlantic* „U potrazi za prvobitnim jezikom“ (Quest for the Mother Tongue) se Hemp opredijelio kao izričit „splitter“, to je lingvist koji usitnjava grupacije jezika u kontrastu sa „lumpers“ koji ih ukрупnjavaju, kao npr. Vitalij Ševoroškin i skupina ruskih nostratista ili Džosef Grinberg (Joseph Greenberg) koji traži prajsvjetovni jezik uz primjenu poredbene metode. Hemp zaključuje svoju potragu sa rekonstrukcijom indoeuropskoga prajezika. Prema njemu poredbena metoda nije dovoljno snažna da može rekonstruisati dalje prajezike na osnovi rekonstruisanih prajezika.

Novinar pita profesora Hempa da li bi bio spreman – s obzirom na to da možda neće dočekati rekonstrukciju daljih prajezika – da li bi bio spreman da nagađa o postojanju jedinog prajezika za sve čovječanstvo. Hemp odgovara da je svaki odgovor na to pitanje „smiješna glupost“ (ridiculous folly). Kad onda novinar pita: „Da vam lingvistički terorist drži pištolj uz glavu, zahtjevajući odgovor, šta biste rekli?“ – profesor Hamp odgovara: „Onda bih mu morao odmah reći ‘potpun si kreten’“ (I would have to say, right away, „you’re an ass“) (1991: 68). Novinar tako suprotstavlja Hempov stav kao „splitter“ onima koji su „lumperi“. Možemo da tvrdimo da je bio Hemp nepokolebljiv u svom stavu.

U kratkom izlaganju u Hempovom članku o jugoslovenskim raskršćima jezičkih zajednica vidim i raskršće njegovih zanimanja. S jedne strane kao poredbeni jezikoslovac analizira grupu navodno srodnih jezika i odvaja inovacije kod jedne podskupine od arhaizama u ostalim jezicima. I tako dalje, dok na kraju ne dobije sliku arhaizama koji su bili svojstveni prajeziku. Po drugoj strani kao lingvist u potrazi za arealnim pojavama analizira ukupne inovacije jezika bez obzira na njihovu srodnost i time određuje neki areal. U potonjem slučaju pratimo inovacije u toku sa vremenom. Implicitno njegova „raskršća“ odgovaraju na pitanje, kako su inovacije na određenom području vodile do oblika jezika koji primjećujemo danas. Naravno da ne bih šćeo istovjetiti poredbenu i arealnu lingvistiku, jer bismo tako zanemarili činjenice koje su prisutne kod jezičkog kontakta. Znamo da je znatno teže odrediti lingvističke areale, jer nema jasnih granica inovacija koje se uredno uklapaju u snopove (v. Campbell 2017). Ali tvrdim da je Hemp nekako gledao na problematiku ovako: pristupao je ka problematici arealne lingvistike kao poredbeni jezikoslovac, svjestan da su promjene skoro uvijek ovisne od

uticaja drugih jezičkih kodova. I bijaše u tom u pravu. Osim djelimično na ostrvima, moramo uzeti u obzir mogućnost kontakta sa sušednim ili koteritorijalnim jezicima kao i značaj dvojezičnosti zajednice. Parelelu možemo pronaći u genetici kao takvoj, jer je protok gena uvijek prisutan u populacijskoj genetici isto tako, kako je kontakt uvijek prisutan u genetskoj lingvistici – tražimo li takve činjenice ili ne.

U narednom dijelu izlaganja bih skrenuo pažnju na neku problematiku na periferijama južnoslovenskoga prostora. U ovim opažanjima želio bih nekoliko razraditi preciziranost prof. Hempa u odnosu arealne lingvistike time, što bih prema formulaciji Fridmana i Džosefa ukazao na važnost slovenačkoga jezika za razumijevanje pojavā u balkanskoj jezičkoj zajednici (Friedman i Joseph 2019).

Već u 1925. godini je Trubeckoj primijetio da nema, koliko je on tada znao, jezika u kojem ima i slobodno mjesto naglaska i opreku po količini.¹ Baš u južnoslovenskoj periferiji postoje dva područja koja krše njegovo tvrdnju i to u ševeroistočnoj Sloveniji i Hrvatskoj te u južnom djelu Crne Gore. Na ševeru se nalazi područje sa slobodnim mjestom naglaska i oprekom po količini pod naglaskom u Panonskoj skupini narječja i međimurskoj podskupini kajkavskoga narječja. Na jugu se nalazi područje sa istim sistemom, ali se razlikuje po tome da ima opreku po količini i izvan naglaska; to je situacija, kao što znamo, u najjužnijem dijelu crnogorskih narječja. Za ilustraciju u tabeli upoređujem primjere po Čirgićevom stiliziranju (2017: 86–87).

JI Slovenija (prekomursko narječje)

¹ Ali ako se uzme u obzir opća tvrdnja da se jezici sa glazbenim naglaskom, ali bez razlike u količini, kao i jezici sa slobodnom količinom i slobodnim ekspirirskim naglaskom, koliko znam, ne pojavljuju nigđe u svijetu, onda se sigurno može pretpostaviti da je došlo do gubitka količine istodobno s nadomještanjem glazbenog akcenta s ekspirirskim. [Wenn man aber den allgemeinen Satz berücksichtigt, daß Sprachen mit musikalischem Akzent aber ohne Quantitätsunterscheide, ebenso wie Sprachen mit freier Quantität und freiem expiratorischem Akzent, soviel ich weiß, nirgends in der Welt vorkommen – so darf man mit Sicherheit vermüten, daß der Verlust der Quantität gleichzeitig mit dem Ersatze des musikalischen Akzent durch einen expiratorischen eintrat.]

<i>sěštra</i>	<i>sestré</i>
<i>trâva</i>	<i>travê</i>
<i>pötök</i>	<i>potòka</i>
<i>nârod</i>	<i>nâròda</i>

J Crna Gora (dvoakcenatski govori)

<i>sestrà</i>	<i>sestré</i>
<i>trāvà</i>	<i>trāvê</i>
<i>potòk</i>	<i>potòka</i>
<i>nāròd</i>	<i>nāròda</i>

U ovim primjerima vidimo da se akcenatski sistemi uglavnom poklapaju. Oba sistema su dvoakcenatska:

- Imaju kraćinu i dužinu pod naglaskom.
- Uglavnom imaju sačuvano praslovensko mjesto naglasaka.
- Uglavnom imaju sačuvanu praslovensku količinu.

Razlike su u inovacijama u Prekomurju:

- Kratki naglasak se povukao sa posljednjeg sloga (*trâva*, *sěštra*), što je inače tendencija u slovenačkom kao i u štokavskim narječjima.
- Kratki naglasak se povukao s unutrašnjeg sloga na dužinu (*nâròda*).

Inače su oba sistema inovirana u tome što nema sačuvane naslijeđene opreke po intonaciji.

Druge su razlike u prekomurskome:

- Stari je praslovenski akut prešao u kraćinu (*bràta*) dok imaju središnji dijalekti slovenačkoga dugi uzlazni akcenat (*bráta*). Kraćina u prekomurskome tu odgovara rezultatu u kajkavskom, čakavskom i štokavskom narječju.
- Kod naslijeđenoga praslovenskog cirkumfleksa naglasak se pomiče desno (*glavòu*) dok je crnogorski sačuvao staro mjesto naglasaka (*glávu*). Ovđe prekomurski dijalekt sprovodi istu inovaciju kao središnji slovenački.

- Potonje inovacije nema u sušednom kajkavskom dijalektu, osim u pograničnim govorima.

Diskusija: U ovom slučaju vidimo da ševerna i južna periferija južno-slovenskog prostora imaju očekivane arhaizme koji nijesu svojstveni inovativnijim dijelovima srodnih dijalekata. U prekomurskom, kao i u panonskom slovenačkom i međimurskom kajkavskom dijalektu, se konfiguracija akcenatskih odnosa uglavnom poklapa sa slovenačkom odnosno kajkavskom, sa tom razlikom da nema opreke po intonaciji pod naglaskom. U oba slučaja gubitak intonacije predstavlja inovaciju. Ovđe nam se postavljaju dva pitanja:

- Zašto se na tim područjima izgubila naslijeđena intonacija dok se sačuvala u drugim dijalektima (u slovenačkom primjeru) ili se ponovo razvila (u slučaju novoštokavskoga)?
- Kako se sačuvala količina kad tipološko (prema Trubeckomu) očekujemo da se izgubi?

U oba slučaja postoji mogućnost objašnjenja pomoću kontakta. U slučaju ševera južnoslovenskog prostora mađarski je jezik kandidat za uticaj i znamo da su u prahistorijsko doba sve do našeg vremena postajali stepeni dvojezičnosti između Slovena i Mađara. Kod crnogorskog jezika stvar je komplikovanija jer bi se moglo pretpostaviti kontakt sa sušednim gegijskim dijalektom. U prošlosti gegijski dijalekat kao i albanski jezik uopće imali su opreku po količini. Znamo na primjer da su bila produženja tipa *dyer* kao množina *derë* ‘vrata’. Ovo se pripisuje nekomu kompenzacijskom produženju u davnoj prošlosti jezika (Matašević 2019: 10). Ima i novijih primjera kompenzacijskoga produženja sličnoga slovenskome kod gubitka poluglasa, npr. *ēshtë* > [æšt] ‘je’. Ponovo se uspostavlja nova opreka po količini u gegijskom dijalektu tamo đe se dvoglasovi razvijaju u nove jednoglasnike (*grue* > *grū* ‘žene’) (Desnickaja 79–80). Sve to pokazuje na unutrašnji razvitak albanskoga jezika i čini mi se da opreka po količini nije središnji dio strukture gegijskoga u tolikoj mjeri, kao što je to npr. u mađarskom jeziku. Zbog toga nije vjerojatno da je gegijski dijalekat uticao na razvoj slovenskih govora. U ovom primjeru moguće je prije svega misliti na uticaj sušednih slovenskih govora na gegijski dijalekat.

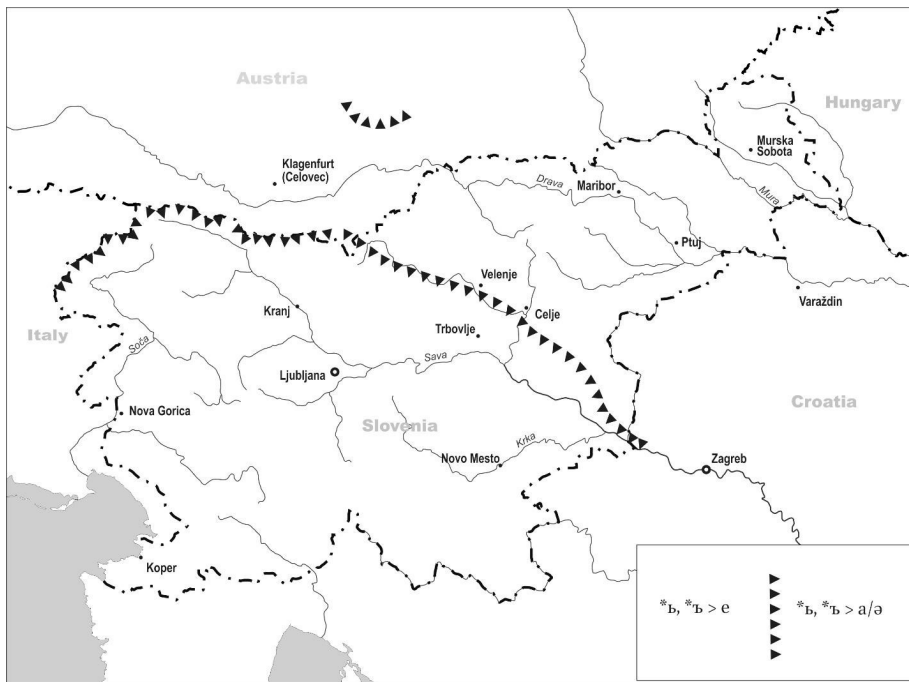
Kao drugi primjer naveo bih sličnost severnih južnoslovenskih dijalekata i južnijih govora crnogorskoga u tome da su izbjegli jednačenje poluglasa sa refleksom praslovenskoga *a*, kao što je inače opšta tendencija u slovenačkome, kao i u štokavskome, te čakavskome. Izuzeci su s jedne strane panonski slovenački dijalekat i većina kajkavskoga dijalekta, a s druge strane južni i jugoistočni govori crnogorskoga jezika (Čirgić 1917: 95–99).

Tu su činjenice ovakve:

- U panonskom dijalektu kao i u većini koruškog dijalekta (u severnoj Sloveniji i Austriji) se vokalizirani poluglas izjednačio sa refleksom **e* i prednjim nazalom: *dên* ‘day’, *léd*, *potêgnoti* (< **-tęg-*) ‘povući’; *ëdęn* ‘jedan’, ali *zvêizda*, *člôvek*. Isti refleksi su u zapadnome dijelu međimurskoga govora kajkavskoga dijalekta.
- U većini se kajkavskoga narječja poluglas izjednačio sa refleksom *jata*: *diên*, *lêd*, *zviêzda*, *člôvek*. Razlika ovđe je po mom mišljenju ta da se poluglas izjednačio sa jatom tada kad je jat još bio nizak samoglasnik. Rezultat tog jednačenja se dizao kao što se to realizuje u drugim slovenskim dijalektima već u 10. stoljeću.
- Kao što je poznato, u Crnoj Gori u južnoj i jugoistočnoj zoni poluglas ima refleks koji se ne jednači ni sa **e* ni sa **a*.

Izoglose na severnom i južnom području su prikazane na kartama 1 i 2.

Karta 1.

Karta2.

Diskusija: U ovom slučaju bismo mogli misliti na klasični primjer inovacije koja se širi iz središta prema periferiji, ostavivši arhaizme na periferijama. Ali ipak se postavlja pitanje kako se ova promjena motivira: da li su naslijedena dva jera koja su prešla u jedan poluglas. Tu fazu su prošli svi južnoslovenski dijalekti do makedonskoga. Poluglas se u svakom slučaju razvio u samoglasnik niskoga reda bez obzira da li je rezultat prednjega ili stražnjega samoglasnika. (Po strani ostavljam poluglas kao takav u kratkom slogu u slovenačkom jeziku, naročito u središnjim dijalektima, ali to ovdje nije bitno.)

Pretpostavljam da su spomenute dvije tendencije djelovale tako da se poluglas izjednačio sa bilo kojim punim samoglasnikom koji je bio prisutan u niskom redu. Ako je tu postojao samo fonem /a/, onda se poluglas izjednačio sa *a*. No ako je postojao fonem /a/ sa fonetičnom vrijednošću labializovanog [a], onda se poluglas nije mogao izjednačiti sa njim. Izvor se labializovanoga *a* u crnogorskom dijalekatskom području pripisuje prema nekim istraživačima tuđega utiska, npr. Ivić ga naziva „dalmatizam“ (Ivić 1958: 219) kako i Vujović pripisuje mletačkom uticaju tokom 15. i 16. vijeka (Vujović 1969: 379). Morozova također primjećuje paralelni razvitak labializovanoga refleksa u severozapadnom gegijskom govoru Ana e Malit u Albaniji kao i u okolini Ulcinja i u susjednom crnogorskom dijalektu a smatra ga u oba slučaja nejasnog porijekla (2018: 264). Nije isključeno dakle da se ne radi o arhaizmu sa slovenske strane. Labializovano *a* se ne pretpostavlja samo za arhaičniju fazu praslovenskoga vokalskoga sistema, nego se takvi refleksi i danas nalaze na relevantnim područjima slovenačkih, kajkavskih i crnogorskih govora. U ovom slučaju je moguće da je kontaktna zona igrala ulogu u očuvanju starije slovenske vrijednosti **a* u odnosu prema refleksima samoglasnika praslovenskoga **e*, **ɛ*. Ti su prednji suglasnici mogli biti suprotni niskome samoglasniku **a* sa svojom vrijednošću [æ] ili su bili pomaknuti već prema srednjemu redu kao [e].

Zaključak

I svom referatu pokušao sam da pokažem vrijednost ideje profesora Hempa da se analiziraju manja područja bez obzira na makro-područje balkanske jezičke zajednice. Pretpostavio sam da je implicitno u njegovom pristupu dvojna metoda koja uzima u obzir i poredbenu

analizu i uticaj susjednih jezika. Identifikovali smo dva područja, jedno u HEMPovom panonskom i drugo u ilirskom arealu. Na tim područjima postoji specifičan prozodijski sistem koji je tipološki rijedak. Naveli smo historijske razloge zbog kojih je došlo do ovoga sistema, iako ostaje nejasno sa gledišta unutrašnjih razloga zašto oba areala imaju inovaciju gubitka tonske opreke. U tom slučaju možemo pretpostaviti uticaj susjednih jezika, dok je uticaj mađarskoga jezika na panonske slovenske dijalekte vjerovatniji nego uticaj gegijskoga albanskoga na zetski podskup ilirskoga areala. U drugoj problematici oko sudbine poluglasa je jasnije da ide o sačuvanju arhaizma u labializovanoj realizaciji praslovenskoga *a. Uz to je vjerovatno i jedno i drugo: efekat periferije kao i djelovanje kontakta u sačuvanju arhaizma.

Bibliografija

- Bernštejn, S. B., Borisovič, G. P. Klepikova, R. Ja. Udler (ur.), *Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. Lingvističeskie i etnografičeskie aspekty*, Štiinca, Kišinjev, 1976.
- Campbell, Lyle, Why is it so Hard to Define a Linguistic Area? *Handbook of Areal Linguistics*, ed. by Raymond Hickey, 19–39, Cambridge University Press, Cambridge, 2017.
- Čirgić, Adnan, *Dijalektologija crnogorskoga jezika. Posebna izdanja 25*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2017.
- Desnickaja, Agnija V., *Albanskij jazyk i ego dialekti*, Nauka, Lenjingrad, 1968.
- Friedman, Victor A., Brian D. Joseph, The Importance of Slovene for Understanding the Balkans. Dickey, Stephen M., Mark Richard Lauersdorf (ur.), *V zeleni drželi zeleni breg: Studies in Honor of Marc L. Greenberg: 79–89*, Slavica, Bloomington, Indiana, 2019.
- Hamp, Eric P., Yugoslavia – a Crossroads of Sprachbünde, *Zeitschrift für Balkanologie*, 1989, 44–47.
- Ivić, Pavle, *Die serbokroatischen Dialekte: ihre Struktur und Entwicklung*, Mouton, Hag, 1958.
- Klepikova, G. P. (ur.), *Karpatskaja dialektologija i onomastika*, AN SSSR, Moskva, 1972.
- Matasović, Ranko, *A Grammatical Sketch of Albanian for Studies of Indo-European*, Zagreb, 2019.

- Onlajn: <http://mudrac.ffzg.unizg.hr/~rmatasov/Albanian.pdf>
- Morozova, M. S., Rusakov, A. Ju., Černogorsko-albanskoe jazykovoje pogranič'e: v poiskax „sbalansirovannogo jazykovogo kontakta“, in: *Slověne*, 7/2, 2018, 258–302.
- Morozova, Maria S., Language Contact in Social Context: Kinship Terms and Kinship Relations of the Mrkovići in Southern Montenegro, in: *Journal of Language Contact* 12, 2019, 305–343.
- Trubetzkoy, Nikolaj, Einiges über die russische Lautentwicklung und die Auflösung der gemeinrussischen Spracheinheit, in: *Zeitschrift für slawische Philologie*, 1925, 287–319.
- Wright, Robert, Quest for the Mother Tongue, in: *The Atlantic* (April 1991): 39–68.

KULT NACIONALNIH PJESNIKA NA ISTOČNOME JADRANU

Na *Cetinjskim filološkim danima* 2019. održan je okrugli sto na temu: „Kult nacionalnih pjesnika na istočnome Jadranu“. Diskusija na tu temu ugovorena je kao rezultat saradnje Fakulteta za crnogorski jezik i književnost i Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskoga fakulteta Univerziteta u Ljubljani, a učestvovali su Bojan Baskar, Boban Batrićević, Alenka Bartulović i Melida Travančić.

**POVELJE
FAKULTETA ZA CRNOGORSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST
ZA POSEBAN DOPRINOS MONTENEGRISTICI**

Poštovani učesnici Cetinjskih filoloških dana, dragi gosti, poštovane gospođe i gospodo,

I ovoga mi je puta povjerena velika čast i lijepa dužnost da saopštim imena dobitnika najvišega priznanja ustanove koja nas je danas ovđe sabrala. Ta čast i ta dužnost podrazumijevaju odgovornost pred činjenicom da je rad u nauci mukotrpan i da nema brzih ni spektakularnih rezultata.

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje profilisan je tako da okuplja najvredniji kadar montenegristike, a u djelovanju te ustanove zaživjela je praksa i javnoga priznavanja ostvarenih rezultata. Vrednovanje se posvjedočuje dodjeljivanjem **Povelje Fakulteta za crnogorski jezik i književnost za poseban doprinos montenegristici**. Povelja je prvi put dodijeljena na prvim *Cetinjskim filološkim danina* 2017.

Ovogodišnji dobitnici Povelje FCJK su: **akademik Emil Tokaž, akademik Vukić Pulević i akademik Sreten Perović**.

Akademik Emil Tokaž, poljski lingvista i ugledni slavista, svoju je posvećenost crnogorskoj jezičkoj problematici posvjedočio tokom posljednjih tridesetak godina. Recenzirao je više knjiga iz montenegristike, pisao je i objavljivao u časopisima i zbornicima s konferencija kod nas i u inostranstvu, član je međunarodne redakcije časopisa *Lingua Montenegrina*, nekoliko je mlađih naučnika, koji su kod njega branili doktorsku tezu, usmjerio na montenegrističke teme nakon čega su kao rezultat dobijene monografije na poljskome jeziku itd.

Akademik Vukić Pulević, biolog-botaničar, dao je dragocjen doprinos crnogorskoj onomastici, konkretno razumijevanju i pravilnome tumačenju fitotoponima. Njegovim je multidisciplinarnim pristupom odbačena golema masa pogrešnih i proizvoljnih određenja što su ih lingvisti uporno činili posežući za botaničkim registrima nekritički i bez konsultovanja biologa-botaničara.

Rad akademika Sretena Perovića višestruko je značajan za utemeljivanje i razvitak montenegristike. Kao historičar književnosti i kritičar doprinio je osvjetljavanju naše osobito dramske i poetske književne tradicije. Autor je prve enciklopedijske jedinice koja je nosila naziv Crnogorska književnost. Kao antologičar i urednik potpisao je brojna izdanja kojima se afirmišu crnogorsko književno nasljeđe, jezička i kulturna baština.

Svaki je od kandidata profesionalnom i ljudskom biografijom građenom decenijama zaslužio ovo priznanje. Dobitnicima zahvaljujem na djelima, naučnome i etičkom primjeru koji su ostavili nasljednicima. Iskreno im čestitam i želim dobro zdravlje.

Novica Vujović,
predsjednik Komisije za dodjelu Povelje FCJK

Adnan ČIRGIĆ

ZAVRŠNA RIJEČ

Poštovani učesnici simpozijuma, dragi prijatelji,

U završnici prethodnih Cetinjskih filoloških dana sa zadovoljstvom sam – čini mi se u ime svih – konstatovao da je misija simpozijuma uspješno započeta. Danas s jednakim zadovoljstvom, opet, vjerujem, zajedničkim zadovoljstvom, mogu reći da je ta misija uspješno i nastavljena. Nije riječ samo o razmjeni mišljenja i literature, nije samo riječ o novim poznanstvima i prilici da se mlađe kolege potvrde pred starijima i odavno potvrđenima. Riječ je i o tome, ili prije svega o tome, da je jedna prilično mlada nacionalna filologija dobila mogućnost da se predstavi pred naučnim svijetom u sopstvenoj kući. Montenegristika do danas nije imala mnogo takvih prilika.

Broj i renome učesnika te ozbiljnost i utemeljenost referata imponovali biše i većim zemljama i filologijama i simpozijumima s dužom tradicijom. Filolozi i kulturolozi bili su odavno zainteresovani za Crnu Goru. Bavili su se njome i Vuk Karadžić i Vatroslav Jagić i Ivan Broz i Valtazar Bogišić i Milan Rešetar, a kroz XX vijek istraživačima ni broja se ne zna. Međutim, većina njih tretirala je Crnu Goru i njenu kulturu kao regionalni fenomen, čemu je naruku išla činjenica da Crna Gora nije imala svojih institucija, a i kad ih je dobila – njima je zadugo vladala kolonijalna svijest. Bez zazora mogu reći da je Fakultet za crnogorski jezik i književnost danas jedna od rijetkih ustanova nauke i kulture u Crnoj Gori koja zna što joj je posao i koja taj posao radi najbolje što umije tretirajući Crnu Goru i njezinu ukupnu kulturu u najširem značenju te riječi kao samostalan korpus. Da je tako, potvrdio je i ovaj simpozijum.

Iako zamišljen kao naučno okupljanje svake treće godine, simpozijum Cetinjski filološki dani organizvan je dvije godine nakon prethodnoga, zahvaljujući Ministarstvu nauke koje je podržalo projekt Nove perspektive humanističkih nauka, čiji je ovaj simpozijum dio. Na toj smo podršci osobito zahvalni.

Okupljanje ovolikoga broja filologa, slavista i kulturologa s četiri kontinenta ne može ostaviti ravnodušnim ni one najsumnjičavije

i najnevjernije koji su koliko do juče, a dobar dio ih to čini i danas, osporavali Crnoj Gori pravo na sopstveni jezik, sopstvenu književnost i sopstvenu kulturu. Učešće inostranih stručnjaka na ovakvim simpozijumima ima poseban značaj, jer je donedavno kompletna jezička montenegristika počivala na entuzijazmu nekolicine crnogorskih djelatnika i nešto više inostranih podržavalaca, osobito onih iz susjedne Hrvatske. Od nekolicine montenegrističkih gerilaca danas nas – narodski rečeno – ima cio bataljon. I taj se naučni bataljon ne bavi više samo Njegošem i ne svodi kompletnu montenegristiku na njegošologiju reciklirajući danas ono što su prethodnici odavno zaključili i rasvijetlili, prikrivajući im zasluge navodnim novim čitanjem. Fakultet za crnogorski jezik i književnost nije ustanova što crnogorsku baštinu dijeli na prednjegoševsku, njegoševsku i postnjegoševsku. Svaki je segment te baštine u našim publikacijama ravnopravno tretiran bez imalo želje da se isticanjem velikih imena zašeni prostota.

Uspjeh Fakulteta za crnogorski jezik i književnost nije samo zasluga ljudi koji su na njemu zapošljeni. Zasluge za njegov uspjeh nose i oni što nijesu dočekali da bude osnovan a koji su cio svoj radni vijek utrošili na stvaranje uslova za osnivanje i rad takve institucije. Naša je dužnost da to vrednujemo i pamtimo. Osobitu zaslugu nose oni predstavnici starije generacije koji su do smrti sarađivali s nama. Ponosimo se saradnjom s Vojislavom P. Nikčevićem, Radoslavom Rotkovićem, Josipom Silićem, Danilom Radojevićem. Raduje nas što s nama i danas sarađuju ljudi čiji renome nadilazi regionalne granice poput Novaka Kilibarde, Stjepana Damjanovića, Milivoja Solara, Marka Grinberga, Devida Kristala. Srećni smo što se mlađa i srednja generacija već ostvarenih naučnika iz regiona odaziva pozivima Fakulteta, a osobito zahvalni očinskoj podršci profesora Milenka Perovića, što se bezbroj puta svojim iskustvom, ugledom i autoritetom izborio za potrebe Fakulteta.

Pomenuo bih još mnoge, i mlađe i starije, ali bih uveliko premašio predviđeno vrijeme, pa bih na kraju istakao još samo jedno ime. Za uspjeh u organizaciji ovoga simpozijuma prije svih dugujemo zahvalnost našem kolegi Novici Vujoviću, što su mu ciljevi Fakulteta i afirmacija montenegristike nadređeni svim ostalim ciljevima. U tome mu malo ko i od savremenika i od prethodnika može parirati.

Zahvaljujem svima na učešću na ovome skupu i nadam se ponovnome okupljanju za dvije godine.

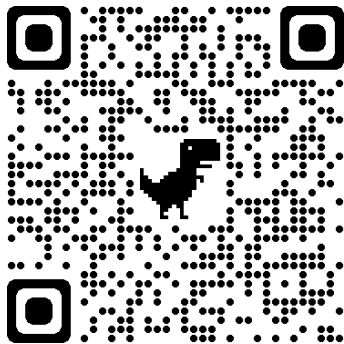

Cetinjski filološki dani na YouTube

SADRŽAJ

JUŽNOSLOVENSKI JEZICI U PROŠLOSTI I SADAŠNJOSTI

Mark L. GRINBERG

Bivša Jugoslavija kao raskršće jezičkih
zajednica i neke paralele na njenoj periferiji 7

Robert D. GREENBERG

Standard Language Ideology and the South
Slavic Languages of the Former Yugoslavia..... 21

Adnan ČIRGIĆ

Akcenatska granica među bokeljskim govorima 43

Ljudmila VASILJEVA

Standardizacija slavenskih jezika i razvoj
ortografskih normi u onomastici..... 51

Лилјана МАКАРИЈОСКА

Фраземите со турцизми во јужнословенски контекст..... 79

Robert BOŃKOWSKI

Etape standardizacije crnogorskog jezika
(s poljske tačke gledišta)..... 95

Mječislav ĐEKONJSKI

Tretman crnogorskih govora
u štokavskim dijalektologijama 113

Draško DOŠLJAK

Turski defteri kao izvori za proučavanje
crnogorske antroponimije 121

Лидија ТАНТУРОВСКА
Транслитерацијата во словенските
јазици (потреба и употреба) 131

Ornela BILBIJA
Riječ sa strane povodom 10-godišnjice
standardizacije crnogorskoga jezika 151

Agata KAWECKA & Rafał ZARĘBSKI
Eden and Sheol in the South Slavic translations
of the Bible – a Study of Translation Onomastics 157

Đenita HAVERIĆ & Amela ŠEHOVIĆ
Perzijski jezik u mreži verbalnih asocijacija
među govornicima bosanskog i crnogorskog jezika 175

JUŽNOSLOVENSKI KNJIŽEVNI KANON I BALKANSKI KULTURNI SUPSTRATI

Andrew BARUCH WACHTEL
The Rhetoric of Pretendership in Pushkin and Njegoš 199

Tomislav LONGINOVIĆ
Danilo Kiš između Srednje Evrope i Balkana 213

Božidar JEZERNIK
Posmrtni život Crnog Mira, dobrovoljca
i junaka ustanaka u Hercegovini i Bosni 219

Dejan AJDAČIĆ
Slavistička proučavanja alternativnih istorija 261

Aleksandar ČOGURIĆ
Kulturološke perspektive položaja žene
u orijentalno-islamskoj kulturi prema
spjevu *Ženidba Smailagić Meha* 275

Vesna KILIBARDA & Jelena KNEŽEVIĆ Strane književnosti u Crnoj Gori do 1918. godine – građa i mogući pristupi	289
Milan MARKOVIĆ Priповједna strategija u romanu „Kuće“ Dragana Nikolića.	301
Илија БЕЛЕВ Книжевниот канон и средновековната поетика во византиските и во јужнословенските книжевноисториски процеси.	313
Sofija KALEZIĆ Priповјedačko djelo Zuvdije Hodžića.	325
Boban BATRIĆEVIĆ Jevreji i gusle: Antisemitizam u propagandnim pjesmama, napisima i pošalicama crnogorskih kolaboranata u Drugome svjetskom ratu	343
Jakov SABLJIĆ Imperijalizam mašte Brama Stokera.	353
Luka RAKOJEVIĆ Korto i Montenegro.	381
Olivera POPOVIĆ Ratni dopisi iz Crne Gore Evgenija Popovića	389
Sanja VOJINOVIĆ Osobnosti djela Mirka Kovača (Osvrt na drame „Danilo“ i „Lažni car“)	403
Marko DRAGIĆ Fakcija i fikcija u tradicijskim pričama Miljevac a i okolice	421

Vukota VUKOTIĆ
O najstarijoj pismenosti na tlu Crne Gore
Od apostolskog doba do stvaranja srednjovjekovne Duklje 445

Alen KALAJDŽIJA
Tri autora alhamijado tekstova na području Crne Gore 483

Aleksandar ČILIKOV
Slikarske aktivnosti u doba
vladavine knjaza i kralja Nikole I. 497

PRILOZI

Aleksandar RADOMAN
U spomen na Danila Radojevića (1932–2019). 513

Stjepan DAMJANOVIĆ
Sjećanja na Josipa Silića 521

Milenko A. PEROVIĆ
Šećanje na Josipa Silića 525

Adnan ČIRGIĆ
U spomen na Josipa Silića (1934–2019). 529

Mateo ŽAGAR
Profesorski i znanstveni vijek profesora Damjanovića. 527

Novica VUJOVIĆ
Izbor studija jezikoslovca Stjepana Damjanovića 541

Stjepan DAMJANOVIĆ 545

Povelje Fakulteta za crnogorski jezik i književnost
za poseban doprinos montenegristici 549

Adnan ČIRGIĆ
Završna riječ 551

Izdavač

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje
Univerzitet u Kansasu

Za izdavača

Adnan Čirgić
Mark L. Grinberg

Glavni i odgovorni urednik

Novica Vujović

Lektura i korektura

Katarina Milonjić

Tehnički urednik

Milutin Marković

Štampa

Golbi – Podgorica

Tiraž

300